

ТЕМА 1. ОСОБИСТІТЬ ЯК СИСТЕМА. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ.

1. Людина – біосоціальна система. Сутність понять індивідуальність, особа, особистість.
2. Соціалізація та її фази.
3. Агенти та інститути соціалізації.
4. Сім'я – один із агентів соціалізації особистості.

1. Людина – біосоціальна система. Сутність понять індивідуальність, особа, особистість.

Теоретичними засадами формування життєвої позиції людини виступають чотири основні типи світогляду – міфологія, релігія, наука, філософія.

ЛЮДИНА В ОСНОВНИХ ТИПАХ СВІТОГЛЯДУ

Міфологія	Релігія	Наука	Філософія
Людина – розумна тварина, наділена душею	Людина – істота, що вірить в існування надприродного	Людина – істота, яка пізнає світ	Людина – істота, що здатна бути мудрою

Складність людини визначається тим, що вона поєднує у своїй життєдіяльності фізичний, практичний і духовний способи існування і спроможна удосконалювати не лише себе, а і суспільство в якому вона існує. Чим більше людина вміє керувати своїми біологічними потребами, підпорядковувати їх високим прагненням або спрямовувати на досягнення суспільних цілей, тим більше в людині переважає соціальне і тим більш розвиненою вона є.

Поняття «людина — індивід — особа — особистість — індивідуальність», перш за все, характеризують якісні прояви людини.

Поняття *людина* означає вид у біологічній класифікації, розумну істоту, що має принципові відмінності від усіх інших істот.

Людина — біосоціальна істота, невід'ємна частина природи, живий організм, що підкоряється біологічним законам і який з огляду на особливості свідомості та психіки пристосований до суспільного способу буття разом із подібними собі.

Існування людини – це буття індивіда, як цілісної істоти. *Індивід* – це представник людського роду, якому властиві неповторні й унікальні природні і соціальні якості, представлені не в усій родовій повноті та яскравості. Тобто в

кожному конкретному індивіду представлені далеко не всі можливі прояви родових якостей людини.

Людині характерні:

1. *Особлива тілесна організація* — анатомо-фізіологічні характеристики людини, генетичні явища, тип нервової системи, особливості перебігу розумових процесів тощо.

2. *Наявність душі* — сукупності психічних характеристик людини, які відображають уявлення про внутрішній світ людини. Під душею розуміють сукупність психічних явищ, почуттів, знань, бажань, переживань тощо, носія свідомого і підсвідомого у психіці людини. Метою духовного самовдосконалення є досягнення гармонії між власним життям і навколишнім світом.

3. *Свідомість* — здатність людини відображати дійсність і самого себе в ідеальних образах, створювати власний внутрішній духовний світ і мову, якою виражається його зміст. Свідомість — головна відмінна риса людини, якою її наділила природа.

Свідомість існує у формі думок, понять, ідей, оцінок, цілей, норм тощо, в яких відображаються різноманітні предмети, їх властивості й відносини між ними. Вона нерозривно пов'язана з мовою. Органом, за допомогою якого відбувається свідоме відображення, є мозок. Свідомість може розвиватися лише в суспільстві.

4. *Суспільний характер існування* — означає, що людина — природно-соціальна, суспільна істота. Вона перебуває в постійному взаємозв'язку з іншими людьми на основі спільного життя. Вона є частиною певних спільнот — сім'ї, класу, нації, держави тощо.

5. *Діяльність* — спосіб існування людини, здатність її задовольняти свої потреби завдяки змінам навколишньої дійсності та самої себе.

Одна з найсуттєвіших ознак людини — *здатність реалізувати себе через цілеспрямовану діяльність*, яка орієнтована на створення предметів, знарядь праці, необхідних для задоволення її біологічних, соціальних і духовних потреб.

Незважаючи на безліч спільних рис, у всесвіті немає двох однакових людей.

Унікальне втілення загального та особливого в людині називається *індивідуальністю*. *Індивідуальність* — це сукупність фізіологічних, анатомічних та психологічних властивостей людини, яка характеризує її неповторність і виявляється у її темпераменті, характері, здібностях, специфіці інтересів, які відрізняють одну людину від іншої. Вона є наслідком біологічних характеристик організму та впливу соціального середовища. Сформована індивідуальність — це людина, яка активно й творчо виявляє себе в житті, має

власну життєву позицію. Вона не просто частина суспільства, а його повноправний партнер.

На означення людини як учасника суспільних відносин і свідомої діяльності використовується термін *особа*. *Особа* – людина, яка має історично зумовлений ступінь розвитку, користується правами, що надаються суспільством та виконує обов'язки, які ним покладаються.

Особистість – це певна сукупність соціально вагомих властивостей людини. Людина стає особистістю під впливом суспільства. Якщо людська особа усвідомлює свої якості, свою унікальність, свої вади та переваги, вона стає людською *особистістю* — самодіяльною соціальною та інтелектуальною одиницею.

Насправді ж, індивідуальність не може сформуватися без самоусвідомлення, без виокремлення себе з-поміж інших людей, без певної внутрішньої зосередженості. Але це не означає і не передбачає людської самоізоляції. Навпаки, усвідомлюючи свою незамінність, індивідуальність, людина усвідомлює і свою цілковиту ідентичність з іншими людьми, адже зрозуміти свою унікальність можна лише через порівняння з іншими людьми і лише за умови переконаності у тому, що всі інші люди є люди, але в чомусь – не такі. Мірою відповідальності людської індивідуальності стає вселюдськість, усвідомлення своїх життєвих здійснень як загальнолюдських або як здійснень, які щось змінюють у стані людства в певному змістовому значенні: коли чогось досягає якась окрема індивідуальність, то це демонструє можливості людства або людини як родової істоти.

Розуміння людини як повноправного партнера суспільства, а не як його частини — «гвинтика», з'явилося внаслідок розвитку інституту громадянства в демократичних суспільствах. *Громадянин* – людина, яка належить до певної територіальної спільноти – міста, країни тощо. Ця приналежність є формально юридично оформленою. Як член певного соціуму громадянин має певні права та обов'язки щодо цього соціуму і підпорядковується певним (прийнятим в громаді) нормам і законам.

Громадянськість — це свідоме й активне виконання громадянських обов'язків, розумне використання своїх громадянських прав. Громадянськість розглядають також і як сукупність якостей громадянина, що передбачає зрілість політичної та правової свідомості, почуття патріотизму, причетності до історичної долі своєї вітчизни та її народу; усвідомлення себе повноправним членом спільноти, громадянином своєї країни.

Громадянська позиція людини пов'язана з почуттям гордості за свою країну, її традиції, звичаї, обряди, з повагою до прав й обов'язків громадянина, до конституції держави. Проявом громадянської позиції є активні дії як на

місцевому рівні, так і на загальнодержавному. Це може бути акція озеленення свого двора, вулиці, парку, прибирання території від сміття, допомога людям, що цього потребують, патрулювання вулиць, боротьба проти агресора та відстоювання цілісності держави.

2. Соціалізація та її фази.

Соціалізація являє собою процес становлення особистості, поступове засвоєння нею вимог суспільства, придбання соціально значимих характеристик свідомості і поведінки, які регулюють її взаємини із суспільством.

Соціалізація це процес засвоєння особистістю зразків поведінки групи і суспільства, цінностей, норм, установок; це процес формування особистості, її життєвої позиції на основі впливу на людину системи навчання і виховання, включаючи сім'ю, ЗМІ, літературу, мистецтво.

Соціалізація не обмежується періодом становлення особистості, а продовжується все життя, охоплюючи діяльність людини в трудових колективах, політичних організаціях, неформальних об'єднаннях, тому що впродовж життя кожна людина засвоює не одну, а багато різноманітних соціальних ролей. *Соціалізація* - процес, що охоплює всі сфери діяльності особистості; процес становлення особистості, включення в соціум. До глибокої старості людина змінює погляди на життя, навички, смаки, правила поведінки, тому соціалізація не обмежується конкретним періодом, а триває все життя індивіда.

Отже, індивід, соціалізуючись, включається у різноманітні форми соціальної діяльності, опановує характерні для нього соціальні ролі.

Фази соціалізації:

1. *Соціальна адаптація* (приспосовування до нових умов) - вид взаємодії особистості із соціальним середовищем. Адаптація, як перша фаза соціалізації, є приспосовуванням індивіда до нових умов, соціальних ролей, норм, соціальних спільностей, груп, інститутів, умов функціонування різноманітних сфер суспільства.

2. *Інтеріорізація* - процес формування внутрішньої структури людської психіки, тобто прийняття норм, цінностей у внутрішній світ людини.

У процесі соціалізації виокремлюють певні етапи, які часто співвідносять з віковою періодизацією життя людини. Так, на формування особистості впливають біологічні фактори, фізичне оточення, загальні культурні зразки поведінки в окремій соціальній групі. Але головними чинниками, які зумовлюють процес формування особистості, є груповий досвід і унікальний особистісний досвід. Ці фактори певною мірою виявляються у процесі соціалізації особистості у *трьох стадіях*:

- до *трудова соціалізація* (раннє дитинство, період навчання);
- *трудова соціалізація* (активна участь у трудовій діяльності);
- *післятрудова соціалізація*.

Етапи соціалізації:

- *первинна соціалізація*, що стосується безпосереднього оточення людини та найбільш інтенсивна в першій половині життя; переважно представлена сферою міжособистісних відносин;

- *вторинна соціалізація* - сфера соціальних відносин; безпосередньо чи опосередковано на становлення особистості впливають соціальні інститути, зокрема ЗМІ, керівники установ, викладачі ВНЗ, подружжя, політичні інститути тощо; роль вторинної соціалізації значна на пізніх етапах життя.

Стадії розвитку:

- *Перша стадія* – від народження до одного року (період немовляти). Емоційне спілкування немовляти з дорослими є провідною діяльністю на цьому віковому етапі, впливає на розвиток його психіки й обумовлює позитивний чи негативний результат розвитку.

- *Друга стадія* – від року до трьох. Дитина починає активно пізнавати світ, випробувати невідоме. Батьки привчають її до охайності. Формується почуття сорому, впевненості в собі, гордості.

- *Третя стадія* – вік гри (3-6 років). У дитини формується ініціативність, активність, творчість, які закладаються у грі. Дитина засвоює взаємини між людьми, розвивається воля, пам'ять, мислення.

- *Четверта стадія* – молодший шкільний вік (6-11 років). Провідною діяльністю є навчання. Якщо дитина успішно оволодіває знаннями, новими навичками, вона вірить у свої сили, спокійна та впевнена в собі.

- *П'ята стадія* – підлітковий та юнацький вік (11-20 років). бурхливе фізіологічне зростання, гормональні зміни, занепокоєність тим, як сприймають інші, потреба знайти своє професійне покликання. Провідною діяльністю, що впливає на розвиток особистості є спілкування з однолітками.

- *Шоста стадія* – молодість (від 20 до 25-30 років). Стадія молодості відповідає вступу людини в інтенсивне особисте життя і професійну діяльність; відповідає періоду становлення, самоствердження людини в любові, кар'єрі, сім'ї, суспільстві.

- *Сьома стадія* – дорослість, зрілість (від 30-65 років). Виокремлюються два кризові періоди: 1) 30-35 років, коли досягнувши певного соціального становища, людина підводить підсумки, далі йде період стабілізації (35-43 роки); 2) криза 45-55 років настає, коли з'являються перші ознаки погіршення здоров'я, втрати краси і фізичної форми.

- *Восьма стадія* (після 65 років). Людина переосмислює своє життя, усвідомлює своє «Я» в роздумах про прожиті роки, прагне використати шанси, надані життям.

У ході соціалізації виокремлюють певні кризи, коли люди відчують розгубленість, тривогу. Життєві кризи можуть бути пов'язані з конкретними ситуаціями, наприклад одруженням, народженням дитини, зміною місця роботи, призовом до армії тощо.

Проте в житті кожної людини виокремлюють *три основні кризи*:

- 16-17 років (закінчення школи, підготовка до вступу в ВНЗ чи пошук роботи; не вистачає знань, життєвого досвіду);
- 35-45 років (криза середини життя, людина оцінює пройдений шлях, співставляє ідеальне і реальне, часто виникає невдоволення; вкрай важко змінити професію, звичне життя);
- завершення трудової кар'єри і вихід на пенсію.

3. Агенти та інститути соціалізації.

Осіб, які навчають людину культурним нормам і допомагають засвоїти соціальні ролі, називають агентами соціалізації. Розрізняють агентів первинної соціалізації й агентів вторинної соціалізації.

Агенти первинної соціалізації — люди, які становлять найближче оточення особи (батьки, родичі, друзі). Агенти первинної соціалізації виконують багато функцій (наприклад, батьки щодо дитини можуть бути водночас вихователями, друзями, опікунами, учителями тощо), їхні функції взаємозамінні (батько за певних умов може взяти на себе виконання функцій матері щодо дитини). Водночас кожен агент дає індивідові в процесі соціалізації дещо унікальне, що може дати тільки він. Крім того, агенти первинної соціалізації не отримують грошової винагороди за виконання своїх обов'язків (батьки виховують тебе, а друзі дружать із тобою не тому, що за це отримують зарплатню).

Агенти вторинної соціалізації — це представники адміністрації навчального закладу, армії, підприємства, партій, засобів масової інформації, церкви тощо. Контакти із цими агентами є зазвичай нечастими, менш тривалими, а їхній вплив, як правило, слабший, ніж в агентів первинної соціалізації. Кожен із них виконує не більше однієї-двох функцій, які є спеціалізованими, а тому не можуть бути взаємозамінними (наприклад, функції поліцейського і священика). Особливістю цих агентів є те, що вони зазвичай отримують грошову винагороду за виконання своїх функцій.

Установи, що впливають на процес соціалізації, спрямовують його, називають *інститутами соціалізації*. Вони розвивають особистість, розширюють її знання про світ, її розуміння того, якою є бажана й небажана соціальна поведінка.

Інститути первинної соціалізації — сім'я, компанія друзів, може бути колектив однокласників, чи однокласників. Сім'я формує найперші і найміцніші суспільні зв'язки. У сім'ї людина починає володіти мовою, засвоює головні елементи культури. Сім'я формує ідентичність людини в категоріях статі, раси, нації, релігії, певної соціальної страти. Психологи вважають, що 20 % майбутнього свого інтелекту людина набуває до кінця першого року життя, 50% — до чотирьох років, 80% — до 8 років, а 92% — до 13 років.

Інститути вторинної соціалізації — армія, суд, церква, засоби масової інформації та ін. Школа — це соціальний інститут, який безпосередньо

відповідає за надання особі певної інформації, формування вмінь, навичок і прищеплення цінностей, які суспільство вважає необхідними для життя у ньому. Школа показує дитині цілком інше оточення, ніж те, яке вона пізнала у сім'ї. У школі дитина прилучається до світу "чужих": вчитель ставиться до дітей не так як батьки, оцінює дітей за те, що вони роблять, а не за те, ким вони є. У школі діти знайомляться з формалізованою системою оцінювання: балами, табелями, відзнаками, грамотами. Це докорінно інша система, ніж практика неформального оцінювання в родині. У школі діти вчать також багатьох інших вмінь, що є важливими в міжособистісних стосунках: робити що-небудь почергово, ділитися з іншими, бути в порівнянні з однолітками.

Засоби масової комунікації (гаджети, телебачення, кіно, книги, газети і журнали, Інтернет, тощо) впливають на соціалізацію, пропонуючи додаткові, часто альтернативні моделі соціальних ролей, суспільних норм і цінностей.

4. Сім'я – один із агентів соціалізації особистості.

Сім'я — це один із найдавніших соціальних інститутів. Виникла сім'я в первісному суспільстві значно раніше класів, націй, держав. В усі часи сім'я була і залишається найважливішим соціальним інститутом суспільства. Зміни, які відбуваються в сім'ї, змінюють її роль у суспільстві, впливають на його стан і розвиток. Тому кожне суспільство зацікавлене у стійкій, духовно і морально здоровій сім'ї. Взаємовідносини сім'ї із суспільством вивчає спеціальна соціологічна теорія соціологія сім'ї.

Для більш повного розуміння суті сім'ї варто мати на увазі просторову локалізацію сім'ї – житло, будинок; економічну основу – спільну власність, прибутки членів сім'ї; спільні форми діяльності її членів. Таким чином основними ознаками сім'ї є:

1. Шлюбні, кровні зв'язки або зв'язки усиновлення.
2. Спільне проживання.
3. Загальний сімейний бюджет і домогосподарство.

Сім'я – соціальна група, що базується на шлюбі та родинних зв'язках різного рівня, члени якої беруть участь у загально-сімейній діяльності.

Лише наявність триєдиного відношення *шлюбу – батьківства – споріднення* дозволяє говорити про сім'ю як таку у її *строгій формі*. Відсутність одного або двох названих критеріїв є ознакою *фрагментарної сім'ї*. До фрагментарних сімей належать:

- частково зруйновані або трансформовані сім'ї (наприклад, такі, що виникли внаслідок того, що діти подорослішали та почали жити окремо, розлучення, смерті одного з подружжя);
- не сформовані остаточно сімейні групи (молоді сім'ї, що не мають дітей);
- спілки кровних родичів, що мешкають разом (шлюбні стосунки можуть бути відсутніми – матір, яка виховує дітей;
- брати і сестри, які мешкають разом після смерті батьків...).

Поступово групова сім'я і шлюб стали трансформуватися в парну сім'ю. Вона об'єднувала тільки одну подружню пару. Від парного шлюбу суспільство переходить до нових сучасних форм сім'ї та шлюбу. *Моногамія* – форма шлюбу, в якому кожному з подружжя дозволяється мати тільки одного партнера в будь-який відрізок часу. *Полігамія* – форма шлюбу, в якому особа може одночасно мати більше, ніж одного шлюбного партнера. Полігамія може проявитися у формі полігінії і поліандрії. Полігінія – форма шлюбу, в якому чоловік може одночасно мати більше, ніж одну жінку. Поліандрія – форма шлюбу, в якому жінка може мати двох або більше чоловіків одночасно.

Функції сучасної сім'ї

Репродуктивна функція полягає у відтворенні населення, дітонародженні.

Функція реалізації полягає в навчанні і вихованні, у догляді за дітьми, їх захисті. Її реалізація відбувається через цілеспрямований вплив на людину з метою формування певних моральних, фізичних якостей, звичок, навичок, моральних установок, цінностей, прищеплення відповідних зразків і норм поведінки. Сімейне виховання – це засіб первинної соціалізації особи, уведення її до складних соціальних зв'язків і взаємодій суспільного життя. Виконуючи цю функцію, сім'я забезпечує спадкоємність у розвитку культури, збереження цінностей та трудових навичок.

Рекреативна функція сім'ї сприяє розвитку особистості її членів. Ця функція набуває особливого значення за умов загального соціального напруження, збільшення стресових ситуацій у сфері професійної діяльності, у побуті. Відтак збільшується значущість психологічної терапії, емоційної стабілізації. Сім'я є тим життєвим осередком, де людина знаходить позитивні емоції, розуміння, заспокоєння, знімає психологічне напруження.

Комунікативна функція сім'ї задовольняє потребу людини у спілкуванні, яке ґрунтується на взаєморозумінні і взаємо підтримці.

Регулятивна функція сім'ї передбачає здійснення моральної регламентації поведінки членів сім'ї у спілкуванні та взаємодії одного з одним.

Сім'я - єдиний агент соціалізації, який робить вплив протягом усього життя. Однак роль і статус кожного її члена на різних етапах сімейного циклу міняється. Дитина - об'єкт соціалізації й одна з цілей життя батьків, доросла людина - одночасно суб'єкт (стосовно дітей) і об'єкт соціалізації (по відношенню до іншого члена подружжя). Він перестає служити метою життя, стаючи засобом. Старі і літні члени родини можуть бути тільки суб'єктами, але найчастіше вони виключаються дорослими дітьми з активного процесу соціалізації і виховання онуків.

Чоловік і дружина виступають *агентами соціалізації* друг для друга. Справа в тому, що сімейна соціалізація для дорослих людей протікає

зовсім інакше, ніж для дітей. Подорослішання юнака, обзавівшись власною сім'єю, переходять у новий якісний стан: з об'єктів виховання вони стають його суб'єктами, і на перших порах відбувається болісний процес оволодіння новою соціальною роллю. Молодята звертаються до батьків, друзям, товаришам по службі по будь-якій дрібниці, яка стосується виховання дитини і облаштування побуту, - як сповивати і коли годувати крихітку, як полагодити водопровідний кран і оплачувати квартиру. Це і є освоєння *нової соціальної ролі*. Одночасно чоловіки впливають один на одного, вирішуючи питання про розподіл прав і обов'язків, про лідерство в родині, відносинах до нової рідні і новим друзям. Тут немає суб'єктів і об'єктів, соціалізація відбувається на партнерській основі, оскільки, змінюючи свою поведінку, дружина допомагає змінити поведінку партнера.

Запитання для перевірки засвоєння матеріалу:

1. Дайте визначення поняття «особистість».
2. Чим відрізняються поняття «індивід» та «індивідуальність»?
3. Що таке соціалізація?
4. Назвіть агентів вторинної соціалізації.
5. Яку роль у соціалізації особистості відіграє сім'я?
6. Які функції виконує сім'я?
7. Що таке фрагментарна сім'я?